

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

3-maxsus
son (6-jild)

2026

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2026

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent;

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent;

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.;

Jabborova Charos Aminovna - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdulkaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari doktori (DSc), Professor.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent;

Qodirova Muqaddas Tog'ayevna - filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b.,;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, professor;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD);

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, professor;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD);

Sulaymanova Dildora Nazarovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasini mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD).

22.00.00- SOTSIOLOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Алимджанов Бахтиёр Абдихакимович</i> БАЙСТВО В РУССКОМ ТУРКЕСТАНЕ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ	9-14
<i>Мамасайдов Лutfillo Payzullo o'g'li</i> XALQ TA'LIMI SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING YANGI BOSQICHI	15-19
<i>Aminov Hamidulloh Abdirahimovich</i> “TURKISTON ULAMOSI” ASARIDAGI TARIXCHI OLIMLAR	20-24
<i>Norboyev Sarvar Qahramon o'g'li</i> MADANIY MEROSNI MUHOFAZA QILISHDA YUNESKO KONVENSIYALARNING AHAMIYATI	25-28
<i>Mamarajabova Nilufar</i> ASTRONOMIYA VA MATEMATIKA SOHASIDA SAMARQANDLIK OLIMLARNING O'RNI (IX-XII ASRLAR)	29-33

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Кузубоев Бехзод Хамидович</i> ОЦЕНКА ДИНАМИЧЕСКОЙ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЗЕЛЕННОЙ ЭНЕРГИЕЙ, ВЫБРОСАМИ CO2 И ЭКОНОМИЧЕСКИМ РОСТОМ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ TVP-VAR.....	34-40
--	-------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Toshboboyev Maksud Jalilovich</i> SUN'YIY VA TABIIY INTELLEKT DIALEKTIKASINING GLOBAL XAVFSIZLIK, MEHNAT BOZORI, TA'LIM VA MADANIYAT SOHALARIDA MOHIYATI	41-46
<i>Yorqulov Hakimbek Otaqulovich</i> MILLIY INTELLEKTUAL SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHDA QADRIYATLAR OMILI.....	47-52
<i>Xolnazarov Ismatillo Sohibovich</i> FAZL AL-HAQ XAYRABODIYNING “HADIYYAT AL-SA'IDIYYA” ASARIDA BORLIQ TA'LIMOTI VA UNING IJTIMOIIY-AXLOQIY AHAMIYATI.....	53-58
<i>Xaitov Lazizbek Azamatovich</i> ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMIZIYNING “MA'RIFATUL ASROR” ASARIDA BILISH FALSAFASI VA GNOSEOLOGIK QARASHLAR TAHLILI	59-62
<i>Azimova Charos Azamatovna</i> FALSAFIY-DINIY G'OYALARNING YOSHLAR XULQ-ATVORIGA TA'SIRI	63-68
<i>Rajabov Alisher Shavkatovich</i> SA'DIDDIN HAMAVIYNING TAJALLI VA HIJOB HAQIDAGI QARASHLARINING “VAHDAT UL VUJUD” G'OYALARI BILAN BOG'LIQLIGI	69-73
<i>Boymurodov Ilxombek Xayitmurodovich</i> VIRTUAL JAMOALAR VA RAQAMLI IDENTIFIKATSIYALASH JARAYONLARINING FALSAFIY TAHLILI	74-78

<i>Yakubov Azimjon Akmalovich</i> ABU SA'D ABDULMALIK IBN MUHAMMAD AL-XARGUSHIY AN-NISHOPURIY TA'LIMOTIDA NAFS MASALASI.....	79-83
<i>Ashurova Mahbuba Axtamovna</i> MUZEYLAR FAOLIYATINI TADQIQ ETISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY HAMDA METODOLOGIK MASALALARI	84-88
<i>Mamadaliyev Husanboy Yigitali o'g'li</i> MAHALLA RIVOJLANISHINING YOSH AVLOD TARBIYASIDAGI ROLI.....	89-92

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Narzikulova Rayhona</i> HUMOUR AS COGNITIVE–PRAGMATIC SCRIPT OPPOSITION: AN INTEGRATIVE LINGUISTIC MODEL.....	93-98
<i>Hasanova Gulhida Abdulaziz qizi</i> O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA HARAKAT FE'LLAR MUAMMOSI	99-108
<i>Yakubova Nilufar Egamberganovna</i> ESKI O'ZBEK TILIDAGI AYRIM ARABCHA IZOFALI BIRIKMALARNING LEKSIKALIZATSIYASI	109-114
<i>Asqarova Zulayxo Yangiboyevna</i> XORAZM TARIXNAVISLIGIDA “TO'YNOMA” AN'ANASI: SHAKLLANISHI VA KOMPOZITSION TUZILISHI	115-120

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Shagilova Gulxatisha Koptleuovna</i> SOG'LIQNI SAQLASH TUSHUNCHASINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAZMUNI.....	121-125
<i>Komilov Lazizjon Zokirjon o'g'li</i> O'QOTAR QUROLNI QO'LLASH HUQUQIDA ZARARNI MINIMIZATSIYA QILISH BO'YICHA KOREYA AMALIYOTI.....	126-133
<i>Uzbekova Dilshoda Tulkinovna</i> DAVLAT XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH — KORRUPSIYAGA QARSHI KURASHNING SAMARALI VOSITASI SIFATIDA	134-137
<i>Suyunova Iroda</i> APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LAWMAKING AND PRIVATE LAW....	138-146
<i>Максудов Хушнур Хуршедович</i> ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ ОРГАНАМИ СЛЕДСТВИЯ В БОРЬБЕ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ.....	147-153
<i>Urinboyeva Muxlisa Ma'rufovna</i> SUN'IY INTELLEKT TUSHUNCHASI VA UNING HUQUQ TIZIMIDA QO'LLANILISHIGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR.....	154-158
<i>Ochilov Aziz Ismatovich</i> MA'MURIY-HUQUQIY NIZO VA OMMAVIY-HUQUQIY NIZOLARNING O'ZARO NISBATINING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI	159-167

<i>Temirov Madrahim O'lmas o'g'li</i> BOJXONA SOHASIDA SODIR ETILGAN JINOYATLAR YUZASIDAN OLIB QO'YILGAN TOVAR MODDIY BOYLIKLARINING KEYINGI HUQUQIY MAQOMINI BELGILASHDAGI AYRIM MASALALAR VA ULARNING YECHIMLARI.....	168-171
<i>Mashrabov Madorbek</i> AVTOMOBIL YO'LLARINING OMMAVIY MULK SIFATIDA MA'MURIY-HUQUQIY TABIATI.....	172-177
<i>Abdugaffarov Davronbek Dilshod ugli</i> CHOICE OF LAW FOR INTERNATIONAL COMMERCIAL AGENCY AGREEMENTS: BALANCING PARTY AUTONOMY AND AGENT PROTECTION	178-183
<i>Kabilov Sardor Asrolovich, Mirzayev Faxritdin Ziyatovich</i> JINOIY JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH VA UNING IJTIMOIIY ZARURATI MASALALARI	184-189
<i>Эгамбердиев Ферузбек Аскаржон угли</i> ФОРМЫ СУДЕБНОГО КОНТРОЛЯ НА ДОСУДЕБНОЙ СТАДИИ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА.....	190-195
<i>Shermatova Gulruh Akmalovna</i> MAISHIY JINOYAT SODIR ETGAN SHAXSNING KRIMINOLOGIK TAVSIFI	196-201
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Qurbonova Dilafroz Toshturdiyevna</i> TEMURIY MALIKALAR MA'NAVIY MEROSI ASOSIDA TALABA-QIZLARNING AXLOQIY QADRIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI VA MOHIYATI.....	202-205
<i>Tirkasheva Go'zal Baxramovna</i> XALQ OG'ZAKI IJODI – MILLIY VA UMUMMADANIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI KOMPLEKS PEDAGOGIK MEKANIZM SIFATIDA	206-213
<i>Ismatov Dilmurod Elmurod o'g'li</i> BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING AXBOROT-PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI VA BOSQICHLARI	214-219
<i>Гулбоева Шохиста Исमत кизи</i> САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА КАК КЛЮЧЕВОЙ РЕСУРС ФОРМИРОВАНИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ТЕХНИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ.....	220-224
<i>Qudratov Shahzod Nasim o'g'li</i> RAQAMLI TA'LIM EKOTIZIMINING MOHIYATI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	225-231
<i>Muhammadiyev Lochin G'ayratovich</i> OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA TARIX O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARINING SAMARADORLIGINI ANIQLASH	232-235
<i>Abraeva Rukhsora Shuhratovna</i> USING CORPUS-BASED TOOLS TO ENHANCE GRAMMAR INSTRUCTION FOR MULTILEVEL EXAM TAKERS.....	236-242
<i>Konisbaeva Amina Jenisbaevna</i> INGLIZ TILINI O'QITISHDA A2 DARAJADAGI O'QUVCHILARDA UCHRAYDIGAN TIL TO'SIQLARINING DIDAKTIK OMILLARI.....	243-248

Received: 01 March 2026
Accepted: 15 March 2026
Published: 31 March 2026

Article / Original Paper

ANALYSIS OF THE PHILOSOPHY OF KNOWLEDGE AND GNOSEOLOGICAL VIEWS IN THE WORK “MA’RIFATUL ASROR” BY ABU ABDULLAH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMIZI

Xaitov Lazizbek Azamatovich

Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor,
Department of Philosophy,
Department of Islamic History and Source Studies,
Bukhara State University

Abstract. This article analyzes the philosophy of knowledge and epistemological views of Abu Abdullah Muhammad ibn Ali Hakim Termizi, a thinker who played an important role in the history of Islamic mysticism and philosophy, as expressed in his work “Ma’rifatul Asrar”. The article sheds light on the sources of the process of knowledge, the relationship between the mind and the heart, the concept of divine enlightenment, and the mystical interpretation of spiritual perception from a scientific and theoretical perspective. The article systematically analyzes the stages of human understanding of reality, the stratification of the mind, the concepts of the eye of the heart (tabsira) and intuitive knowledge (ma’rifat). It also sheds light on the relationship of the thinker’s epistemology with modern philosophical movements and its role in human perfection.

Keywords: Sufism, philosophy of knowledge, epistemology, enlightenment, heart, mind, divine knowledge, Hakim Termizi.

ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ALI HAKIM TERMIZIYNING “MA’RIFATUL ASROR” ASARIDA BILISH FALSAFASI VA GNOSEOLOGIK QARASHLAR TAHLILI

Xaitov Lazizbek Azamatovich

BuxDU “Islom tarixi va manbashunosligi,
falsafa kafedrası falsafa fanlari bo’yicha
falsafa fanlari doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada islom tasavvufi va falsafasi tarixida muhim o’rin tutgan mutafakkir Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali Hakim Termiziyning “Ma’rifatul asror” asarida bayon etilgan bilish falsafasi va gnoseologik qarashlari tahlil qilingan. Maqolada bilish jarayonining manbalari, aql va qalb o’rtasidagi munosabat, ilohiy ma’rifat tushunchasi hamda ruhiy idrokning tasavvufiy talqini ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi. Maqolada insonning haqiqatni anglash bosqichlari, aqlning tabaqalanishi, qalb ko’zi (tapsira) va intuitiv bilish (ma’rifat) tushunchalari tizimli tahlil qilingan. Shuningdek, mutafakkir gnoseologiyasining zamonaviy falsafiy oqimlar bilan o’zaro aloqadorligi va uning inson kamolotidagi o’rni yoritilgan.

Kalit so’zlar: tasavvuf, bilish falsafasi, gnoseologiya, ma’rifat, qalb, aql, ilohiy bilim, Hakim Termiziy.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V6SI3Y2026N10>

Kirish. Islom falsafasi va tasavvuf ta’limotida bilish masalasi markaziy o’rinlardan birini egallaydi. Qur’oni karim va hadislarda ilm, tafakkur, idrok va ma’rifat tushunchalari insonning ma’naviy kamolotiga eltuvchi asosiy vositalar sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan, islom

tafakkurida bilish nafaqat aqliy jarayon, balki ruhiy-ma'naviy kamolot yo'li sifatida ham baholanadi.

Tasavvuf falsafasida bilish jarayoni tashqi bilim (ilm) bilan cheklanib qolmay, qalb orqali idrok etiladigan ilohiy ma'rifat darajasiga ko'tariladi. Islom falsafasi tarixida "Hakim" (donishmand) unvoniga sazovor bo'lgan Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali Hakim Termiziy (820-932) nafaqat tasavvufiy nazariyotchi, balki o'ziga xos bilish falsafasi tizimini yaratgan mutafakkirdir. Uning "Ma'rifatul asror" (Sirlar ma'rifati) asari inson ruhining eng chuqur qatlamlarini va borliqning pinhona qonuniyatlarini anglash metodologiyasini taklif etadi. Hakim Termiziy bilishni (gnoseologiyani) shunchaki tashqi dunyo obyektlarini o'rganish deb emas, balki "nafs-qalb-ruh" uchligining uyg'unligi orqali haqiqatga yetishish deb tushunadi. Uning falsafasida bilish - bu qorong'u hujradagi insonning nur tomon intilishi kabi ruhiy harakatdir. [1].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Hakim Termiziyning "Ma'rifatul asror" asari va uning bilish falsafasidagi o'rni ham o'tmish, ham zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan. Ushbu bo'limni uchta yo'nalishda kengaytirish mumkin:

Klassik sharq manbalarida Hakim Termiziy merosining talqini: Termiziyning gnoseologik qarashlari o'z davridayoq keng aks sado bergan. Xususan, Abu Bakr Kalobodiyning "at-Ta'arruf", Ali ibn Usmon Hujviriyning "Kashf al-mahjub" asarlarida Termiziyning "viloyat" va "ma'rifat" haqidagi qarashlari tahlil qilingan. Hujviriyni uni "hakimlar peshvosi" deb atab, uning bilish nazariyasidagi "nafs tarbiyasi va qalb pokligi" tushunchalarini falsafiy asoslab bergan. [2].

G'arb va rus sharqshunosligida Hakim Termiziy tadqiqi: G'arbda L.Massignon, B.Radtke, N.Heer kabi olimlar Termiziyning asarlarini, jumladan "Ma'rifatul asror"ni terminologik jihatdan tadqiq etganlar. B.Radtke Hakim Termiziyning "tasavvuf psixologiyasi"ning asoschisi sifatida ko'radi[3]. Uning tadqiqotlarida Termiziyning "aql" va "qalb" tushunchalari qadimgi yunon falsafasi (neoplatonizm) bilan qiyosiy o'rgangan[4].

O'zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari: Mustaqillik yillarida yurtimizda Termizshunoslik yangi bosqichga ko'tarildi. J.Cho'tmatov, I.Usmonov, A.Tursunov, U.Uvatov, G.Navro'zova, B.Namozov kabi olimlar Termiziyning ma'naviy-axloqiy va falsafiy qarashlarini tadqiq etishgan [5]. Biroq, "Ma'rifatul asror" asaridagi aynan "bilish falsafasi" (gnoseologiya) masalalari tizimli ravishda alohida maqola darajasida to'liq ochib berilmagan. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixiy-falsafiy qiyosiy tahlil: Ushbu metod orqali Hakim Termiziyning "Ma'rifatul asror" asaridagi tushunchalar (masalan, aql va nafs) uning boshqa asarlari, xususan "Xatm al-avliyo" va "Navodir al-usul" bilan qiyoslanadi. Shuningdek, uning bilish nazariyasi o'sha davrdagi boshqa oqimlar (mo'taziliylik, kalom) bilan solishtirilgan holda tahlil qilinadi. Germenevtik tahlil:

Asar matnidagi ramziy ma'nolar va istilohlarni ("nur", "parda", "ko'z", "qalb") zamonaviy falsafiy tilga o'girish va ularning asl mohiyatini tushuntirishda germenevtika usulidan foydalaniladi. [6]. Bu usul asar mundarijasida keltirilgan "Sirlar ma'rifati" (Ma'rifatul asror) iborasining falsafiy qatlamlarini ochishga yordam beradi. Tizimli yondashuv: Hakim Termiziyning gnoseologiyasi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Bunda bilish jarayoni quyidagi zanjir asosida o'rganiladi: Ob'ekt (Allohning sifatleri va borliq sirlari), Subyekt (Inson ruhi va qalbi), Vosita (Aql, zikr, riyozat), Natija (Haqiqatni anglash va komillik). Fenomenologik

yondashuv: Insonning ruhiy holatlari (shavq, tavoze, xavf) bilish jarayonidagi fenomenlar sifatida tahlil qilinadi. Bu Termiziy ta'limotining nafaqat nazariy, balki amaliy-eksperimental xarakterga ega ekanligini isbotlash imkonini beradi.

Natijalar va muhokama. “Ma’rifatul asror” asarida bilish falsafasini quyidagicha tahlil qiladi. Hakim Termiziy bilishni uch bosqichda talqin qiladi: hissiy idrok, aqliy bilish va ilohiy ma’rifat. Unga ko’ra, hissiy va aqliy bilim insonni haqiqat sari yetaklaydi, ammo to’liq haqiqat faqat qalb orqali idrok etiladi. [7].

Asarda qalb bilishning markazi sifatida talqin qilinadi. Qalb poklangan sari unda ilohiy nurlar zohir bo’ladi va inson haqiqiy ma’rifatga erishadi. Shu jihatdan, bilish axloqiy va ruhiy poklanish bilan chambarchas bog’liqdir. Hakim Termiziy gnoseologiyasida bilimning eng oliy shakli - ma’rifatdir. Ma’rifat insonning Alloh bilan ichki ruhiy bog’lanishi natijasida yuzaga keladi. Bu jarayonda aql cheklangan bo’lib, qalb va ilhom ustuvor ahamiyat kasb etadi.

U bilishni faqat nazariy jarayon emas, balki amaliy-axloqiy tajriba sifatida talqin qiladi. Inson amalsiz bilim orqali haqiqiy haqiqatga erisha olmaydi.

Hakim Termiziy “Ma’rifatul asror”ning birinchi bobidayoq aql masalasiga to’xtaladi. Uning gnoseologiyasida aql bir jinsli tushuncha emas, balki darajali tizimdir:

Aql qismlari haqida: Termiziy aqlni “oddiy aql” (maishiy ehtiyojlar uchun) va “ma’naviy aql” (haqiqatni idrok etish uchun) kabi qatlamlarga ajratadi. [8].

Aql va Ruh bog’liqligi: Aql ruhning asbobidir. Agar ruh nafs zanjiridan ozod bo’lmasa, aql o’zining haqiqiy quvvatini (nurini) ko’rsata olmaydi.

Bilish chegaralari: Mutafakkir inson aqli hamma narsani ham qamrab ololmasligini, ayniqsa “asror” (sirlar) olamini anglashda mantiqiy aql ojiz qolishini ta’kidlaydi.

Hakim Termiziy bilish tizimining markazida qalb turadi. Agar G’arb falsafasida bilish asosan ong (mind) bilan bog’lansa, Hakim Termiziyda bu jarayon qalb orqali amalga oshadi:

Qalbning ochilishi (Sharh): Bilim olish uchun qalb idrokka tayyor bo’lishi, ya’ni “kengayishi” kerak. Tabsira – qalb ko’zidir, Hakim Termiziyning gnoseologik kashfiyoti shundaki, u “ko’rish” (seeing) va “idrok etish” (perceiving) o’rtasidagi farqni “tabsira” tushunchasi orqali tushuntiradi. Inson qalb ko’zi bilan narsalarning mohiyatini (substansiyasini) ko’radi. [9].

Qalb odobi: Bilish jarayonida axloqiy poklik - qalb odobi bilishning sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Asar nomi “Ma’rifatul asror” bilishning eng yuqori bosqichiga ishora qiladi. Termiziy “ilm” va “ma’rifat”ni farqlaydi, ilm- bu o’rganish va mantiq orqali hosil bo’ladigan ma’lumotlar to’plami.

Ma’rifat: Bu tajriba, zikr va ruhning bevosita “shohidi” bo’lishi orqali keladigan ilohiy nurdir. Ma’rifat ahlining turlari: Termiziy haqiqiy ma’rifat egalarini bir necha toifaga ajratadi, ularning bilish darajasi o’z nafsini qanchalik jilovlaganiga bog’liq. Bu yerda gnoseologiya bevosita etika bilan birlashadi.

Hakim Termiziy ta’limotida inson nima uchun haqiqatni bilolmaydi? degan savolga javob beriladi. Buning asosiy sababi - g’aflet va nafs: nafs zoti va uning illatlari: Nafs inson va haqiqat o’rtasidagi pardadir. U bilish jarayonini chalg’itadi, insonni subyektiv xatolarga yetaklaydi.

G’afletdan ogohlik - Haqiqiy bilish uchun g’aflet uyqusidan uyg’onish lozim.

Riyozat va Sabr - Bilimga erishish mashaqqatli yo’l bo’lib, u insondan sabr va nafsni tiyishni talab qiladi.

Hakim Termiziy shunchaki nazariyotchi emas, u bilishning amaliy “texnologiyasi” ni ham beradi: [10].

Zikr va uning turlari - Zikr (xotirlash) - bu unutilgan haqiqatlarni qayta tiklash jarayonidir. Zikr qalbni poklab, uni bilim qabul qilishga tayyorlaydi.

Tafakkur va Ibrat - Dunyodagi har bir hodisadan xulosa chiqarish (ibrat) bilishning muhim metodidir.

Tavoze va Shukr - Bilimga erishgan inson mutakabbir bo‘lmasligi, aksincha “tavoze” (kamtarlik) holatida bo‘lishi uning bilishini yanada chuqurlashtiradi.

Xulosa. Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Hakim Termiziyning “Ma’rifatul asror” asari shunchaki diniy-tasavvufiy kitob emas, balki inson bilish qobiliyatining chegaralarini va imkoniyatlarini tadqiq etuvchi fundamental falsafiy asardir.

Mutafakkirning quyidagi xulosalari zamonaviy fan uchun ham dolzarb:

Bilish faqat intellektual jarayon emas, balki butun borliq (tana, qalb, ruh) bilan amalga oshadigan hodisadir.

Haqiqiy bilim (ma’rifat) subyekt va obyektning birlashishini talab qiladi.

Bilimning asosi - insonning o‘z ichki dunyosini tartibga solishi va nafs illatlaridan poklanishidir.

Hakim Termiziyning “Ma’rifatul asror” asari bilish falsafasi va gnoseologik qarashlarni tasavvufiy nuqtai nazardan yorituvchi muhim manbadir. Uning gnoseologiyasi aql va qalb uyg‘unligiga asoslangan bo‘lib, islom falsafasi taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Abu Abdullox Muxammad ibn Ali Xakim Termiziy. Ma’rifatul asror. (Sirlar ma’rifati). / Tarjimon: Abdulhamid Muxammad Tursunov. - Toshkent: Movarounnahr, 2017.– B.69.
2. Hujviriy, Ali ibn Usmon. Kashf al-mahjub (Haqiqat sirlarini ochish). Ingliz tilidan A.Mansur tarjimasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2011.
3. Radtke, Bernd. Al-Hakim al-Tirmidhi: Three Works on the Secrets of the Saints. – Beirut/Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1992.
4. Knysh, Alexander. Islamic Mysticism: A Short History. – Leiden: Brill, 2000.
5. Uvatov U. Hakim Termiziy. – Toshkent: Ma’naviyat, 2001. – 48 b.
6. Mansurov A. Tasavvuf va inson. – Toshkent: Sharq, 2003.
7. Xaitov Lazizbek Azamatovich .THE PROBLEM OF THE CONTINUITY OF THE HUMAN BODY (BEING) AND SOUL, THE PROBLEM OF HUMAN IDENTITY (LUST) IN THE LEGACY OF HAKIM TERMIZI. (2024). *Scientific Journal of the Fergana State University*, 30(2), 159. <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/4072>
8. Tirmidhi, al-Hakim. The Concept of Sainthood in Early Islamic Mysticism. Translated by B. Radtke and J. O’Kane. – Curzon Press, 1996.
9. Xaitov Lazizbek Azamatovich HAKIM TERMIZIY MA’NAVIY MEROSINING INSON KAMOLOTIDAGI O’RNI /Monografiya.-Buxoro: “BUKHARA HAMD PRINT” nashriyoti , 2023. 148 - b.
10. Xaitov, L. (2025). HAKIM TERMIZIYNING FALSAFIY TA’LIMOTI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 5(3), 232–236. <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5I3Y2025N27>

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (6) – 2026

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).